अथ द्वितीयः पटलः।

अथाधिवासदिवसे प्रासादस्याग्रतः कृतम्।
पूर्वाह्ने विधिवत् स्नातः संस्कुर्यान्मण्डपं गुरुः ।। १।।

मण्डपसंस्कारं विधत्ते – अथेति। अथ अधिवासदिवसे पूर्वाह्ने काले गुरुः स्वयं स्नातः प्रासादस्याग्रतः कृतं मण्डपं विधिवत् संस्कुर्यात्।

ज्येष्ठायां मण्डपस्त्र्यश्रस्त्रिद्वाः स्वालयसम्मुखः।
शालाकारः समचतुरश्रो वा जननीषु सः ।। २।।

तत्र ज्येष्ठायां त्र्यश्रस्त्रिद्वाः कोणत्रयद्वारत्रययुक्तः स्वालयसम्मुखः स्वप्रासादाभिमुखो मण्डपः स्यात्। जननीषु शालाकारो वा समचतुरश्रो वा स मण्डपः स्यात् ।

स्वाचान्तो मण्डपान्तर्निर्ऋतिदिशि निषद्यात्मयागान्तमाधा-
येष्ट्वा विघ्नाधिराजं सुभृतपरिकरो धेनुदोऽपास्तरक्षाः।
तन्तुस्त्रग्भ्यां समन्तात् कलयतु मनुवित् संस्कृते खात इष्ट्वा
पीठं शुद्धान् क्रमज्ञो न्यसतु सुमहितांस्तोरणांश्च ध्वजांश्च
।। ३।।

तत्क्रियाक्रममाह – स्वाचान्त इति। स्वाचान्तो मण्डपान्तर्निर्ऋतिदिशि निषद्यात्मयागान्तमाधाय विघ्नाधिराजम् इष्ट्वा सुभृतपरिकरो यथोक्तप्रकारेण

परिगृहीततन्तुकुशस्रगादियुक्तः धेनुदः कृतपशुदानोऽपास्तरक्षा उत्सारितरक्षोभूतादिको मनुवित् तत्तदुक्तमन्त्रज्ञः तन्तुस्रग्भ्यां समन्तात् कलयतु। सुसंस्कृते अस्त्रेण कृतखननादिके खाते गर्ते शुद्धान् क्षाळनादिभिर्धारणाभिश्च शोधितान् क्रमज्ञः प्रागादिक्रमं तोरणादिक्रमं च जानन् सुमहितांस्तोरणान् ध्वजांश्च न्यसतु।

स्युर्बोध्युदुम्बरवटा विधिकृष्णमासु
प्लक्षश्च गुह्यकपतौ स उदुम्बरश्च।
बोधिर्वटश्च वटबोधिविभेदतोऽमी
शेषेषु तोरणकृते तरवो दिशासु ॥ ४॥

तोरणे दारुनियममाह – स्युरिति। विधिकृष्णमासु बोध्युदुम्बरवटाः प्लक्षश्च दिशासु तोरणकृते तोरणनिर्माणाय तरवः स्युः। गुह्यकपतौ वैश्रवणे, सः प्लक्ष उदुम्बरो बोधिर्वटश्च स्युः। शेषेषु अमी वैश्रवणोक्ता वटबोधिविभेदतो वटाश्वत्थक्रमेण तरवः स्युः।

ध्वजानां वेणुरष्टासु दिक्षु काल्यां दशस्वपि।
वाण्यां चतसृषु द्वौ ज्येष्ठायां तिसृषु त्रयः ॥ ५॥

सर्वेष्वष्टासु दिक्षु ध्वजानां वेणुस्तरुः स्यात्। काळ्यां दशस्वपि दिक्षु, वाण्यां चतसृषु दिक्षु द्वौ द्वौ स्याताम्। ज्येष्ठायां तिसृषु दिक्षु त्रयो ध्वजाः स्युः।

स्वादयः शोभनो भद्रः कर्महोत्रोऽजकृष्णयोः।
प्रभूतो विमलः सारः समाराध्यश्च भास्वति ॥ ६॥

पूजार्थं तोरणदेवता आहः – स्वादय इति। अजकृष्णयोर्वैष्णवाः सुशोभनाद्या इत्यर्थः। भास्वति सूर्ये प्रभूतादयः।

प्रणवस्त्वेव वेदात्मा ज्येष्ठाधनदमातृषु।
पुष्करश्चाथ पूर्णश्च वाण्यामानन्दनन्दनौ ॥ ७॥

ज्येष्ठाधनदमातृषु वेदात्मा प्रणवस्त्वेव। तत्र ज्येष्ठायाम् ओं ऋग्वेदात्मने नम इत्यादयस्त्रयः। धनदे मातृषु च ओम् अथर्वात्मने नम इत्यनेन सहेत्यर्थः। वाण्यां पुष्करादयः ।

भारती पार्वती लक्ष्म्यां तोरणेष्वैन्द्र्यथो शची।
अद्भुतो विकृतो गौर्यां भीमश्च क्षोभणस्ततः ॥ ८॥

काल्यां निवृत्तिः प्रतिष्ठा विद्या शान्तिर्यथाक्रमम्।
शमो विभूतिः सुबलश्चारोगः क्षेत्रपालके ॥ ९॥

वेदादिभिः स्थापनं स्याज्ज्येष्ठाश्रीश्रीदमातृषु।
तोरणानां परेषु स्वैरेवाधिपतिनामभिः ॥ १०॥

लक्ष्म्यां भारत्यादयः, गौर्यामद्भुतादयः, काळ्यां निवृत्त्यादयः, क्षेत्रपालके शमादयः, ज्येष्ठाश्रीदमातृषु वेदादिभिरग्निमीळ इत्यादिभिस्तोरणानां स्थापनं स्यात्। परेषु स्वैः स्वैरधिपतिनामभिः स्यात्।

कुमुदकुमुदाक्षकावजनन्दजयोः पुण्डरीकवामनकौ।
अथ शङ्कुकर्णसर्वाधिकनेत्रौ सुमुखसुप्रतिष्ठितकौ ॥ ११॥

इन्द्रो वज्री यमो दण्डी वरुणः पाश्यपि क्रमात्।
कुबेरश्च गदी दिक्षु सरस्वत्याममी द्विशः ॥ १२॥

कुन्दी कुमुदिनी गौर्यां विद्युन्माली च भीषणी।
कलुषी घोषणी चाथ करवीराक्षिरेवती ॥ १३॥
हेतुकस्त्रिपुरान्तश्च साग्निवेतालजिह्वकौ।
कालक्षोऽथ कराल (श्चै? श्चाप्ये) कपाद् भीमरूपकः ॥ १४॥

अलोहः शाङ्करे काल्यामष्टकोशश्च नैर्ऋते।
शेषेष्विन्द्रादयोऽष्टौ च स्थापनेज्ये स्वनामतः ॥ १५॥

ध्वजदेवताः पठति – कुमुदेति। अजनन्दजयोर्ब्रह्मकृष्णयोः कुमुदाद्या वैष्णवा एव। सरस्वत्यामिन्द्रवज्र्यादयो द्वारेषु द्विशः स्युः, गौर्यां कुन्द्यादयः; काळ्यां हेतुकादयो दश, तत्र हेतुकक्षेत्रपालाय नम इत्यादिक्षेत्रपालशब्दान्ता ऊह्याः। शेषेष्विन्द्रादयः स्युः। एषु सर्वेषु स्वस्वनामतः स्थापनेज्ये भवतः।

ज्येष्ठा कली तथाग्र्यायां कलिपत्नी केतुदेवतास्ताश्च।
प्राग्द्वारे प्रागाद्या मण्डपकेऽन्यत्र याम्यपक्षाद्याः ।। १६ ।।

[1]अग्र्यायां ज्येष्ठायां ज्येष्ठा कली कलिपत्नी च केतुदेवताः; ताश्च प्राग्द्वारे मण्डपके प्रागाद्याः, अन्यत्र प्रत्यग्द्वारे याम्यपक्षाद्या दक्षिणपार्श्वाद्याः।

इष्ट्वा क्रमात् तोरणदेवताभ्यो ध्वजाधिपेभ्यश्च बलिं विकीर्य।
ततः समाचम्य समेत्य चान्तः समाचरेद् द्वारघटार्चनाद्यम् ।। १७ ।।

इष्ट्वा क्रमादिति। तन्त्रसमुच्चयोक्तश्लोक एव।

द्वौ द्वौ द्वारघटावेकैकं तोरणघटं च पूजयतु।
द्वार्घटपूरणमत्राजशौर्योर्निजाष्टवर्णार्णैः ।। १८ ।।

द्वारकलशपूजामाह – द्वौ द्वाविति। सर्वेषु द्वौ द्वौ द्वारघटौ। एकैकं तोरणघटं च पूजयतु। [2]अत्राजशौर्योः निजाष्टवर्णार्णैः ओं तत् सन्नमो ब्रह्मणे, ओं क्लीं गोविन्दाय नमः इत्यष्टवर्णयोरष्टभिरक्षरैर्द्वार्घटपूरणं स्यात्।

पूर्णश्च पुष्करश्चाजे कृष्णे चानन्दनन्दनौ।
वीरसेनः सुषेणश्च सम्भवः प्रभवोऽपि च ।। १९ ।।

---

१. 'ज्येष्टा कलिरग्र्यायां कलिपत्नी' इति भाषाव्याख्यायुते संस्कारणे मूलपाठौ दृश्यते।

२. 'अजशौर्योर्निजनिजाष्टवर्णार्णैः' इति स्यान्मूलपाठः।।

प्रत्यूषश्च प्रभासश्च प्रद्योतो द्योतनः क्रमात्।
दण्डी च पिङ्गलश्चण्डस्तीव्रश्चापि दिवाकरे ।। २० ।।

मेधा प्रज्ञा प्रभा चैव विद्या चाप्यथ धीर्धृतिः।
सरस्वत्यां स्मृतिर्बुद्धिर्द्वारकुम्भाधिदेवताः ।। २१ ।।

विभूतिरुन्नतिरथ हृष्टिरुत्कृष्टिरेव च।
धृतिः क्षमा क्रमाल्लक्ष्म्यां सन्तुष्टिः पुष्टिरित्यपि ।। २२ ।।

पालनी प्लावनी चैव क्षमा शान्तिस्ततः परा।
आनन्दी भैरवी गौर्यामद्भुती विकृतिः क्रमात् ।। २३ ।।

सुन्दरी सुमुखी काल्यां विरूपा विमला ततः।
अन्तकी वन्दनी द्वे पुरन्दरी पुष्पमर्द्दिनी ।। २४ ।।

चण्डेशी प्रादियुता क्रोधा च क्रोधवदना च।
सौम्या मातृषु सुमुखी भद्रा च पुनः सुभद्रा च ।। २५ ।।

क्षेत्रपे हेतुकाद्यष्टावितरेषु च लोकपाः।
स्युरिन्द्राग्न्यादयो द्वौ द्वावित्युक्ता द्वारकुम्भगाः ।। २६ ।।

अजे कृष्णे च पूर्णपुष्कराद्या विष्णूक्ता एव द्वारकलशदेवताः। दिवाकरे प्रत्यूषादयः; सरस्वत्यां मेधादयः; लक्ष्म्यां विभूत्याद्याः; गौर्यां पालिन्याद्याः; काळ्यां सुन्दर्याद्या; मातृषु चण्डेश्याद्याः प्रादियुताः। प्रचण्डेति। क्षेत्रपे हेतुकाद्यष्टौ, इतरेषु इन्द्राग्न्याद्या लोकपा दिक्षु द्वौ द्वौ भवतः, इति द्वारकुम्भगा देवता उक्ताः।

इन्द्रो यमश्च वरुणः सोमश्च ब्रह्मकृष्णयोः।
पूज्यास्तोरणकुम्भेषु लक्ष्म्यामपि तथा भवेत् ।। २७ ।।

तोरणकलशस्था देवताः पठति – इन्द्र इत्यादि। ब्रह्मकृष्णयोरिन्द्रय-

माद्याश्चत्वारः लक्ष्म्यामपि तथा भवेत्।

सहस्रवीची विमला शतधारा प्रमोदिनी।
पार्वत्यां भद्रकाळ्यां च सूर्यादिष्वपि तद् भवेत् ।। २८।।

पार्वत्यां भद्रकाळ्यां च सहस्रवीच्यादयः, सूर्यादिष्वपि तथा भवेत्।

कुम्भी निकुम्भिनी वज्रभीषणा तरङ्गिणी च जननीषु।
क्षेत्रपतौ च शमाद्यास्तोरणघटदेवताः प्रोक्ताः ।। २९।।

जननीषु कुम्भ्याद्याः क्षेत्रपतौ च शमाद्याः।

चण्डीं च चण्डनादां च प्रधानद्वारपालयोः।
ज्येष्ठायां पूजयेद् द्वास्थे प्राग् द्वारकलशार्चनात् ।। ३०।।

ज्येष्ठायां द्वारकलशार्चनात् प्राक् प्रधानद्वारपालयोः[१] प्रधान द्वारस्य द्वयोः शाखयोश्चण्डीं चण्डनादां च पूजयेत्। अस्या द्वारद्वयेप्येवमेव।

अस्यास्तोरणकुम्भेषु ज्येष्ठाद्या एव देवताः।
प्रागुक्तक्रमतः पूज्यास्तोरणेष्वप्ययं क्रमः ।। ३१।।

अस्या ज्येष्ठायाः तोरणकुम्भेषु ज्येष्ठाद्या एव। तत्र तोरणेष्वप्ययमेव देवताक्रमः।

मुष्ट्यादिभिः साधु विशोध्य भूमिं
कुम्भेशमभ्यर्हतु वर्धनीं च।
कुम्भेशभाङ्मातृषु वीरभद्र
एकप्रतिष्ठा यदि यः स एकः ।। ३२।।

स्थलशुद्ध्यादिकमाहः – मुष्ट्यादिभिरिति। मातृषु वीरभद्रः कुम्भेशभाक्

१. ‘दयोः’ इत्यपि मूलपाठे दृश्यते।

स्यात्। एकप्रतिष्ठा यदि आसामेकस्य एव प्रतिष्ठा क्रियते यदियो वीरभद्रः स एक स्याद्।

ततो गुरुः शुद्धचरे स्वकुण्डे मन्त्रभावितः।
जनयेदनलं वीरभद्रात्मा स तु मातृषु ।। ३३।।

अग्निजननं विधत्ते तत इति। ततो गुरुः शुद्धचरे स्थलशुद्धावेव पूर्वं शोधिते स्वकुण्डे मन्त्रभावितो भूत्वा अनलं जनयेत्। मातृषु स गुरुर्वीरभद्रात्मा भूत्वैव।

कुण्डे शोषादि कृत्वायतनविनिहिते विष्टरे पीठमिष्ट्वा
शक्तिं सम्भाव्य शुद्धार्चितदमुनसमाधाय सम्पाद्य सिद्धे।
सर्पिष्याराधितेऽग्नौ चरतु निजनिजोक्तक्रिया देवमावा-
ह्येष्ट्वा सन्तर्प्य साङ्गावरणमपि घृतेनाथ सन्तोषयेश्च
।। ३४।।

तत्र क्रियाक्रममाहः – कुण्ड इति। पूर्वं कुण्डे शोषादि कृत्वा आयतनविनिहिते उल्लेखनानन्तरमायतने विष्टरं विनिधाय तत्र विष्टरे पीठमिष्ट्वा शक्तिं सम्भाव्य शुद्धार्चितदमुनसं शोधितं पूजितं चाग्निमाधाय स्थापयित्वा संव[1]न्द्य सिद्धे सर्पिषि सत्याराधितेऽग्नौ निजनिजोक्तक्रियाश्चरतु। देवमावाह्येष्ट्वा साङ्गावरणं तं घृतेन सन्तर्प्याथ सन्तोष्य रक्षेत्।

गर्भाधानाद्याः क्रियाः स्वाङ्गमन्त्रैः
षट् काल्यां सप्तेन्दिरायामथाष्टौ।
शेषेष्वस्त्रं शेषमन्त्रोऽखिलेषु
ज्ञेयः कृष्णेष्टापि चाष्टार्णवर्णैः ।। ३५।।

१. 'सम्पाद्य' इति मूले।

तत्र काळ्यां स्वाङ्गमन्त्रैः गर्भाधानाद्याः षट् क्रियाः स्युः। इन्दिरायां सप्त, शेषेष्वष्टौ। अथाखिलेष्वस्त्रं शेषमन्त्रः शेषितक्रियामन्त्रो ज्ञेयः। कृष्णेऽष्टार्णवर्णैरष्ट क्रियाः स्युः।

कुम्भेशभ्रमणं कृत्वा तच्छेषार्चनकृद् गुरुः।
शय्यामपि निजे स्थाने समास्तीर्य समर्चयेत् ।। ३६ ।।

अथ गुरुः कुम्भेशभ्रमणं कृत्वा तच्छेषार्चनकृत् कुम्भेशकर्कर्योः पुनरर्चनकृद् भूत्वा निजे स्थाने शय्यामपि समास्तीर्य समर्चयेत्।

शय्येयं दक्षिणार्धे स्यात् प्रत्यक् प्राग्द्वारि मण्डपे।
ग्राम्योदग्द्वारि पूर्वार्धे मूलप्रासादसम्मुखी ।। ३७ ।।

इयं शय्या प्रत्यक्प्राग्द्वारि प्रत्यग्द्वारे प्राग्द्वारे च मण्डपे तस्य दक्षिणार्धे मूलप्रासादसम्मुखी स्यात्। याम्योदग्द्वारि दक्षिणद्वारे उत्तरद्वारे च मण्डपे पूर्वार्धे च।

वीरादीनां पृथक् शय्याः प्रतिष्ठाव्युत्क्रमात्तु ताः।
शालाकारेऽथ तुर्यश्रे वीरपूजागतक्रमात् ।। ३८ ।।

शालाकारे च मण्डपे वीरादीनां प्रातिष्ठाव्युत्क्रमात् प्रतिष्ठायाः प्रातिलोम्येन पृथक् ताः शय्याः स्युः। चतुरश्रे मण्डपे वीरपूजागतक्रमाद् वीरभद्रस्य पूजायां प्राप्तेन क्रमेण स्युः।

निद्राकुम्भां शिरःस्थाने मातृष्वपि समन्ततः।
शय्यायां विष्टरं त्विष्ट्वा शक्तिमावाह्य पूजयेत् ।। ३९ ।।

मातृष्वपि प्रत्येकं समन्ततः शिरःस्थाने निद्राकुम्भं पूजयेत्। सर्वेषु शय्यायां तु विष्टरमिष्ट्वा शक्तिमावाह्य पूजयेत्।

शिरःस्थाने निद्राकलशमपि विद्येशकलशान्
समन्ताद् दिक्ष्वष्टौ न्यसतु चतुरस्त्वम्बरमणौ।

क्रमाज्ज्येष्ठायां षोडश यजतु निद्राख्यमखिले
स्वमूलेनान्यांश्चागमविदिह विद्येशमनुभिः ॥ ४० ॥

आगमविद् गुरुः शिरःस्थाने निद्राकलशमपि समन्तादष्टौ दिक्षु विद्येशकलशान् न्यसतु। अम्बरमणौ सूर्ये चतुर एव; ज्येष्ठायां षोडश च न्यसतु। अखिले निद्राख्यं कलशं स्वमूलेन यजतु। अन्यान् विद्येशमनुभिश्च यजतु।

विष्णुमधुसूदनौ च त्रिविक्रमो वामनोऽष्टवर्णार्णयुताः।
सश्रीधरो हृषीकेशोऽपि विधौ पद्मनाभदामोदरकौ ॥ ४१ ॥

विधौ अष्टवर्णार्णयुताः स्वाष्टाक्षरमन्त्रस्यार्णैर्युता विष्ण्वाद्या विद्येश्वराः।

ऋग्वेदाद्या रवौ श्रीदे माणिभद्रादयोऽजवत्।
वार्ष्णेये वाचि योगाद्या हैमवत्यां तु मातरः ॥ ४२ ॥

रवावृग्वेदाद्याश्चत्वारः; श्रीदे माणिभद्रादयः; वार्ष्णेये कृष्णेऽजवत्। वाचि सरस्वत्यां योगाद्याः; हैमवत्यां पार्वत्यां मातरः स्युः।

श्रियि दुग्धं निद्राख्यं दधिघृतगव्यं च फलोदरत्नोदम्।
हेमोदगन्धतोयं यवोदमितरेषु मूलेन ॥ ४३ ॥

श्रियि निद्राख्ये कलशे दुग्धम्। इतरेषु विद्येश्वरकलशेषु दधिघृताद्याष्टकं मूलेन परिपूर्य यजतु।

कृष्णा विघ्ना च मूका च जम्भनी स्तम्भनी क्रमात्।
महाधिया महाघोरा काळी च परमाङ्कुशा ॥ ४४ ॥

महामन्दी च मलिनी भूतिघ्नी दुर्मुखी पुनः।
मन्दा शुभाशुभा चेमा ज्येष्ठायां पूर्वतः क्रमात्। ४५ ॥

ज्येष्ठायां विद्येश्वरकलशेषु कृष्णाद्याः षोडश पूर्वत आरभ्य क्रमात् स्युः।

भद्रकाल्यां वशिन्याद्या ऐन्द्र्याद्या जननीष्वपि।
क्षेत्रपालेऽनलाद्याः स्युः प्रोक्ता विद्येश्वरा अमी ।। ४६ ।।

भद्रकाळ्यां वशिन्याद्याः; जननीष्वैन्द्र्याद्याः क्षेत्रपाले अनलाद्याश्च क्रमेण पठति। वशिन्याद्याः स्वस्वपूजोक्ता एव स्युः।

ऐन्द्र्याग्नेयी च ग्राम्या च नैर्ऋती वारुणी पुनः।
वायवी शक्तयः सौम्या चैशानी पुनरष्टमी ।। ४७ ।।

अनलश्चाग्निकेतुश्च कालो घण्टारवस्तथा।
महाक्रोधः पिङ्गलाक्षः सप्तमः पिशिताशनः ।। ४८ ।।

ऊर्ध्वकेशोऽष्टमः प्रोक्त इतरे प्रागुदीरिताः।
वशिन्याद्याः स्वपूजोक्ताः शय्या त्वेवं प्रसाध्यताम् ।। ४९ ।।

मङ्गलान्यष्ट परितस्तथा मङ्गलपालिकाः।
प्रदीपादींश्च विन्यस्य मण्डयेन्मण्डपोदरम् ।। ५० ।।

वैष्णवं ब्रह्मकृष्णादिष्वैशं सूर्याग्रजादिषु।
क्षीरिभिर्लोहभेदैर्वा कल्प्यतामष्टमङ्गलम् ।। ५१ ।।

पीठखड्गसुधाकुम्भकौशेयादर्शपुस्तकम्।
काळ्यां सपूगताम्बूलमिक्षुदण्ड इति क्रमात् ।। ५२ ।।

एवं सर्वेषु शय्या प्रसाध्यताम्, अष्टमङ्गलादिविन्यासाय तन्त्रसमुच्चयोक्त-श्लोकमाहः – मङ्गलानीति। तत्र ब्रह्मकृष्णादिषु वैष्णवं, सूर्याग्रजादिषु सूर्यवैश्रवणादिष्वग्रजामात्रादिषु चैशं चाष्टमङ्गलं, क्षीरिवृक्षैर्वा लोहभेदैर्वा कल्प्यताम्। अत्र काळ्यां पीठखड्गादीन्यष्टमङ्गलानि। अत्र काळ्यां "भद्रपदो" क्तक्रमेणैवाष्टमङ्गलानि स्थापनीयानि; तथा भद्रपदे –

"पीठं च दर्पणं खड्गं कौशेयं च सुधाघटम्।

पुस्तकं चैक्षवं दण्डं ताम्बूलं पूगमिश्रितम्” इति।

अथ गिरिशदिशायां स्वस्तिके धान्यपीठे
यजतु विनिहिते स्वां पीठिकां भद्रपीठे।
अथ च सलिलतः सूद्धृत्य संक्षाल्य बिम्बं
सकलितमिह नीत्वा तत्क्रमज्ञो निदध्यात् ।। ५३ ।।

बिम्बानयनकर्मक्रममाह – अथेति। अथ तत्क्रमज्ञः विद्वान् गुरुर्गिरिशदिशायां मण्डपस्येशानकोणस्थाल्पमण्डपे स्वस्तिके धान्यपीठे विनिहिते भद्रपीठे स्वां पीठिकां यजतु। अथ च जलाशयं गत्वा सलिलतो बिम्बं सूद्धृत्य संक्षाल्य सकलितं कृत्वा इह अल्पमण्डपे नीत्वा भद्रपीठे निदध्यात्।

प्रासादसंमुखं तद् भद्रं कर्णेभिरित्युपस्थाय।
मूलेन घृताक्तं मासूरेणोद्वर्त्य शोधयेदद्भिः ।। ५४ ।।

शकृत्कषायमृद्दर्भजलैर्लक्ष्म्यां सगोमयैः।
मृत्त्वग्जलैरपर्णायां काल्यां त्वङ्मृत्तिकाम्बुभिः ।। ५५ ।।

ज्येष्ठायां मृज्जलक्वाथैर्दर्भमृत्वग्जलैः पुनः।
शेषेषु च निजास्त्रेण शोधयेत् कुशलो गुरुः ।। ५६ ।।

लक्ष्म्यादिषु शोधनक्रममाह – शकृतिति शकृद् गोमयं, अपर्णा गौरी निजास्त्रेणेति सर्वत्र सम्बध्यते।

मूलेनावाह्याग्रजायामुमायां काल्यां च न्यासादि कृत्वाथ दत्त्वा।
पाद्यादीनि स्नापयेत् स्नापयित्वाथावाह्य न्यासादि कुर्यात् परेषु।।
५७।।

अथाग्रजाजामुमायां काळ्यां च मूलेनावाह्य न्यासादि कृत्वा पाद्यादीनि दत्त्वा बिम्बशुद्धिकलशैः स्नापयेत्। परेषु तैः स्नापयित्वाथावाह्य न्यासादि

कुर्यात्।

पूरणक्रममाश्रित्य स्यात् सर्वेष्वभिषेचनम्।
काल्यां मृदादिभीर्रत्नागन्धाद्भिर्वैधसेन च ।। ५८।।

सर्वेषु पूरणक्रममाश्रित्यभिषेचनं स्यात्। काळ्यां पूर्वं मृदादिभिर्मानुषगत-कलशैः पुनः रत्नगन्धाद्भिर्दैविकगतैः पुनर्वैधसेन ब्रह्मघटेन च स्नपनं स्यात्।

षडर्णाष्टार्णरव्यर्णाः स्वे मन्त्राः पञ्च च क्रमात्।
ब्रह्मणि स्वा च गायत्री दिङ्मध्यमनवः क्रमात् ।। ५९।।

ब्रह्मादीनां बिम्बशुद्धिस्नपनमन्त्रानाह – षडर्णेति। ब्रह्मणि षडर्णाष्टर्ण-रव्यर्णाः। षडक्षराष्टाक्षरद्वादशाक्षराः स्वे पञ्च मन्त्राः पञ्च तत्त्वानि स्वा गायत्री च इति नव। दिङ्मध्यमनवः दिक्षु मध्ये च क्रमान्मन्त्राः स्युः।

ऋतं च तृचमासत्येनोद्यन्नद्यतृचं रवौ।
पावमान्यः खषोल्काणुर्मूलमन्त्रं षडङ्गकम् ।। ६०।।

रवौ ऋतं च तृचं 'ऋतं च सत्यं चे' त्यादि तृचमेको मन्त्रः। 'आसत्येन' 'उद्यन्नद्य' तृचमेको मन्त्रः। पावमान्यः प्रसिद्धा एको मन्त्रः। खषोल्काणुर्मूलमन्त्रः षडङ्गकमेको मन्त्रः।

सावित्राष्टाक्षरं चापि प्रागादिमनवः क्रमात्।
दशप्रणवगायत्री ब्रह्मकुम्भे विधीयते ।। ६१।।

सावित्री तत्सवितुरिति सौरमष्टाक्षरं च एतद्द्वयमप्येको मन्त्रः। अमी अष्ट क्रमात् प्रागादिमनवः ब्रह्मकुम्भे दश प्रणवगायत्री विधीयते।

धनदे त्वपनः शोशुचदिति सूक्तस्याष्टदिक्ष्वृचोऽष्टौ स्युः।
सूक्तं समस्तमन्तः स्वं मूलं नवसु चान्ततो योज्यम् ।। ६२।।

धनदेऽष्टदिक्षु 'अपनः शोशुचादि'ति सूक्तस्याष्टावृचः स्युः। अन्तर्ब्रह्मकलशे

समस्तं सूक्तं, नवस्वपि मन्त्रेष्वन्ततः स्वं मूलं योज्यम्।

स्वे मन्त्राः पञ्चगव्येषु भूतिर्धेनुश्च नन्दजे।
विष्णुगायत्र्यथाष्टार्णो मध्यमे द्वादशाक्षरम् ।। ६३।।

नन्दजे पञ्चगव्येषु स्वे 'तत्सावितुरि'त्यादयो मन्त्राः। पुन'र्भूमिर्धेनुः' पुनर्विष्णुगायत्री पुनरष्टार्णो मध्यमे द्वादशाक्षरश्च मन्त्राः।

दिक्षु शान्त्यादिमनवो विदिक्षु हृदयादयः।
भारत्यां शान्त्यतीतान्तः समूलाः पूरणक्रमात् ।। ६४।।

भारत्यां दिक्षु शान्त्यादयः शान्तिविद्याप्रतिष्ठानिवृत्तयः, विदिक्षु हृदयाद्याङ्गानि, अन्तः शान्त्यतीता च समूला एते पूरणक्रमान्मन्त्राः स्युः।

रमायां पञ्च वारुण्यो गन्धोदेष्वितरेषु तु।
अपनः शोशुचदिति सर्वं मूलसमन्वितम् ।। ६५।।

रमायां बहिष्ठेषु गन्धोदेषु 'अवते हेळ' इत्यादि पञ्च वारुण्यः। इतरेषु गोमूत्रादिषु 'अपनः शोशुचदि'ति अष्टभिः ऋग्भिर्मध्ये समस्तसूक्तैः एतत् सर्वं मूलसमन्वितं स्यात्।

गौर्यां गव्येषु मन्त्राः स्वे वारुण्यः पञ्च मृज्जले।
पावमान्योऽथ वारुण्यः एवं तूत्तरयोर्द्वयोः ।। ६६।।

गौर्यां गव्येषु स्वे मन्त्राः मृज्जले पञ्च वारुण्यः। अथ कषाये पावमान्य उत्तरयोः द्वयोः रत्नजलगन्धजलयोस्तु पञ्च वारुण्य एव।

मूलं स्वीया च गायत्री दधिक्राव्णस्ततस्तृचः।
आपो हीत्यवते हेडो हिरण्यवर्णा यजुर्विदाम् ।। ६७।।

ज्येष्ठायां पूर्वं मूलं ततः स्वीया गायत्री 'दधिक्राव्णः' तत 'आपो हिष्ठे'ति तृचम् 'अवते हेडः' 'हिरण्यवर्णाः' पुनर्यजुर्विदाम्।

पावमानोऽनुवाकोऽथ प्रागादिमनवः क्रमात्।
मध्यमे स्वस्तिसूक्तं स्यात् ज्येष्ठायां मूलसंयुतम् ॥ ६८॥

पावमानोऽनुवाकः। काळ्यां पूरणमन्त्रा एव स्युः। मातृषु स्वस्वमन्त्राः स्युः। क्षेत्रपालेऽपि स्वमन्त्र एव। इति बिम्बशुद्धिरीरिता।

काल्यां पूरणमन्त्राः स्युः स्वस्वमन्त्रास्तु मातृषु।
स्वमन्त्रः क्षेत्रपालेऽपि बिम्बशुद्धिरितीरिता ॥ ६९॥

पितामहेऽर्घ्यादि ततः पवित्रं धूपप्रदीपाञ्जनरोचनाश्च।
पुण्याहकृत् पादुकचामराणि छत्रं च दद्यादथ वारिधाराम् ॥ ७०॥

वस्त्रकुण्डलयुगोपवीतवर्माख्यगन्धकुसुमाक्षतस्रजः।
चामराञ्जनमथातपत्रकं रातु भास्वति वितानकध्वजम् ॥ ७१॥

वस्त्रद्वयोपवीतकगन्धप्रसवाक्षतस्रजो लक्ष्म्याम्।
प्रददातु रोचनाञ्जनवितानचामरयुगातपत्राणि॥ ७२॥

पुण्याहकृत् सिञ्चतु वारुणीभिः शेषाद्भिरिष्ट्वा वितरेद् वितानम्।
सचामरच्छत्रमयं पुराद्यैर्नीराजयेत् पञ्चसु दिक्षु गौर्याम् ॥ ७३॥

अथ ब्रह्मादीनामुपहारदानक्रममाह – पितामह इति। रोचना गोरोचना। भास्वति वस्त्रकुण्डलादि रातु ददातु। लक्ष्म्यां वस्त्रद्वयादि प्रददातु। गौर्यां पूर्वं पुण्याहकृद् भूत्वा तच्छेषाद्भिर्वारुणीभिः सिञ्चतु। पुनरिष्ट्वा वितानादि वितरेत्। 'अयं पुर' इत्याद्यैः पञ्चभिः पञ्चासु दिक्षु नीराजयेत्।

पाद्यादिभूषान्तमथाङ्गुलीयं द्वे कुण्डले रातु जलादि यज्वा।
द्वे पादुके यानमथातपत्रं परेषु दद्यादथ दर्पणं च ॥ ७४॥

परेषु पाद्यादिभूषान्तं नवकमथाङ्गुलीयं द्वे कुण्डले च रातु। अथ जलादि यज्वा भूत्वा पादुकाद्वयादि दद्यात्।

दत्त्वार्घ्यमुत्तिष्ठमनुप्रजापी सूत्थाप्य मूलेन निधाय याने।
प्रदक्षिणप्रक्रमतो नयेत तन्मण्डपं शाकुनकादिजापी ।। ६५ ।।

बिम्बस्यानयनाय तन्त्रसमुच्चयोक्तं श्लोकं लिखतिः – दत्त्वार्घ्यमिति।

दत्त्वा द्वार्युपचारतोऽर्घ्यमवतार्याथ स्वमूलेन त-
न्नीत्वान्तर्विनिधाय चाधिशयनं मूलेन सर्वेष्वपि।
दत्त्वार्घ्यं क्रमविद् विधाय निजमूलव्यापकार्णाङ्गवि-
न्यासं स्वालयसंमुखं स्वमनुना शय्यातले शाययेत् ।। ७६ ।।

अन्तरानयनक्रममाह – दत्त्वा द्वारीति। सर्वेषु द्वार्युपचारतोऽर्घ्यं दत्त्वावतार्याथ स्वमूलेनान्तर्नीत्वा मूलेनाधिशयनं शयने विनिधायार्घ्यं दत्त्वा क्रमवित् तत्कर्मक्रमज्ञो गुरुर्निजमूलव्यापकार्णाङ्गविन्यासं विधाय शय्यातले स्वमनुना स्वप्रासादाभिमुखं शाययेत्।

गुरुः स्नाताचान्तो निशि समुपविश्योपशयनं
कृतन्यासो गौर्यां शिवमनुयुगिष्टात्मगणपः।
चितिं बिम्बाद् धृत्वात्मनि हृतधारादिः कृतधृति-
श्चितिं प्रत्यर्प्यापि क्षितिचरमवर्णन्यसनकृत् ।। ७७ ।।

ध्यानाधिवासं संक्षिपति – गुरुरिति। गुरुः स्नाताचान्तो भूत्वा निशिकाले उपशयनं शयनस्य समीपे उपविश्य कृतन्यासः कृतस्वसकलीकरणो गौर्यां शिवमनुयुक् शिवमन्त्रसकलीकरणयुक्तश्च भूत्वा शङ्खपूरणानन्तरं इष्टात्मगणपश्च भूत्वा बिम्बार्पितं चैतन्यं धृत्वात्मनि संयोग्य हृतधारादिभिः तत्त्वसंहारकृत् कृतधृतिः कृतधारणश्च भूत्वा चितिं प्रत्यर्प्य बिम्बे योजयित्वा क्षितिचरमन्तत्त्वसृष्टिं कृत्वार्णन्यसनकृत् लिपिन्यासकृद् भूत्वा।

मनूत्पत्तिं कृत्वासननिजमनुन्यासमपि चा-
र्चिते पीठे स्वावाहयतु तनुतत्वान्यथ मनुम्।
लिपिं तत्त्वार्णाङ्गाद्युत निजषडध्वाद्यपि बुधो
न्यसेत् पूजां बिम्बे चरतु च तथा मण्डल इह ।। ७८।।

मनुत्पत्तिं मन्त्रोदयप्राणायामादिं आसननिजमनुन्यासं पीठन्यासमूल-मन्त्रन्यासमपि कृत्वा चार्चिते पीठे तनुतत्त्वानि मूर्तितत्त्वानि अपिच मनुं मूलमनुं च, स्वावाहयतु। अथ बुधो लिपिं तत्त्वार्णाङ्गादि च न्यसेत्। उत अथवा निजषडध्वाद्यपि न्यसेत्। इह बिम्बे मण्डले च पूजां चरतु।

अष्टलिङ्गोद्भवे गौर्यां लक्ष्म्यां पद्मोदरे यजेत्।
कृष्णे चक्राम्बुजेऽजे वाग्धनदादिषु भद्रके ।। ७९।।

लिङ्गाख्येऽष्टविकारवर्गपदवत्क्षेत्रेऽन्तरर्धेऽम्बुजं
पीठाढ्यं बहिरस्य दिक्षु रचयेद् द्वारं पदैर्द्वादश।

तत्कोणेषु चतुर्षु षोडशपदैः कुर्यात् ततः स्वस्तिकं
तन्मध्येऽष्टपदैश्चतुर्दिशमथो लिङ्काकृतिं कल्पयेत् ।। ८०।।

मध्ये षोडशभिस्त्रिवृत्तसहितं पद्मं च तद्बाह्यतो
राशिस्थानगताम्बुजानि परितः पङ्क्तिद्वयेऽब्ध्युन्मितैः।
कुर्यात् पङ्क्तियुजाथ वीथिमभितो द्वारादिकं तद्बहिः
सर्वं भद्रकवत् विकारकृतियुक्क्षेत्रेऽत्र पद्मोदरे ।। ८१।।

पीठं ब्रह्मशिलान्वितं कृतजलावासान्तमुक्तक्रमात्
सिक्त्वा गान्धजलाभिपूर्णकलशैर्न्यस्येच्च शय्यान्तरे।
संस्थाप्यैव यथास्थिति स्थपतिना गर्भालये गौरवे
सिञ्चेद् वारुणवाभिरुक्तकलशैर्भूयोऽभिषिञ्चेद् गुरुः ।। ८२।।

हामादिबीजपवनायमनादिक्लृप्त्या
भूतानि पञ्च परमात्मनि संविलाप्य।
शोषादिकं च सुविधाय धारवधीनि
सृष्ट्वाथ तानि तनुयाल्लिपिभावनां च ।। ८३।।

तत्तच्छक्त्युक्तबीजाहितपवननिरोधेन संपाद्य मान्त्रं
भावं पीठीयमन्त्रान् न्यसतु वितनुयात् तत्र तत्पीठपूजाम्।
बीजेनावाह्य शक्तिं सकलयतु यजेच्चाथ वेधःशिलायां
सर्वे कृत्वैवमावाहयतु मपरतः कल्पवित् पूजयेच्च ।। ८४।।

तत्र गौर्यां अष्टलिङ्गोद्भवे मण्डले यजेत्। लक्ष्म्यां पद्मोदरे च कृष्णे चक्राम्बुजे, अजेऽपि चक्राम्बुजे वा। वाग्धनदादिषु भद्रके च। पीठनपुंसकशिलयोः शोधनार्थमुक्तस्य 'पीठं ब्रह्मशिलान्वितमि'त्याद्यस्य किञ्चिद् भेदयुक्तस्य श्लोकत्रयस्य तन्त्रसमुच्चये व्याख्यात एवार्थः। तत्र वेधश्शिलायां नपुंसकशिलायामेवं सर्वं कृत्वा कल्पवित् मपरत आवाहयतु पूजयेच्च।

बिम्बमिष्ट्वैवमाचार्यः पीठं ब्रह्मशिलामपि।
वस्त्रैराच्छाद्य संरक्षेदस्त्रतालत्रयादिभिः ।। ८५।।

एवमाचार्यो बिम्बपीठं ब्रह्मशिलामपीष्ट्वा वस्त्रैराच्छाद्य अस्त्रतालत्रयादिभिः संरक्षेत्।

बिम्बग्रहेऽजकृष्णादौ कार्यं वैष्णववद्धुतम्।
शैववद्धनदार्क्कादाविदानीं बिम्बपूर्तिदम्।। ८६।।

गुरुः स्वकुण्डेऽग्निमुखं विधाय सर्गक्रमेणाखिलतत्त्वमन्त्रैः।
हुत्वा चतुर्द्रव्यहुतान्तमाज्यं संपातपातादि करोतु बिम्बे ।।
८७।।

अथ तत्त्वहोममाह – गुरुरिति।

होमोऽयं पञ्चतत्त्वैर्वा केवलैर्विधिवद् भवेत्।
स्वे स्वे तु कुण्डे वीरादिनवानां स्यादिदं हुतम् ॥ ८८॥

अयं तत्त्वहोमः केवलैः पञ्चतत्त्वैर्वा भवेत्। वीरभद्रादिनवानांत्विदं हुतं स्वे स्वे कुण्डे स्यात्।

अथाचार्यकुण्डात् क्रमाद्धोममन्त्रैः
विहृत्याग्निमाधाय दिक्कुण्डकेषु
स्वकुण्डे गुरुर्मूर्तिपाः स्वस्वकुण्डे-
ष्वधीवासहोमं विदध्युर्यथास्वम् ॥ ८९॥

अधिवासहोमं प्रस्तौति – अथेति। अथ आचार्यकुण्डाद्धोममन्त्रैः क्रमादग्निं विहृत्य पूर्वादिदिक्कुण्डकेषु अग्निमाधाय गुरुः स्वकुण्डे मूर्तिपाः स्वस्वकुण्डेषु च यथास्वं स्वस्वविहितक्रमेण अधीवासहोमं विदध्युः।

कृष्णाग्रजाजगिरिजासु चतुर्दिशासु
शेषेष्वथाष्टसु रवीन्दिरयोर्द्विधापि।
होमोऽथवा भवतु राशिदिशासु मूर्ति-
पानां गुरोः स्वदिशि मातृषु तु स्वदिक्षु ॥ ९०॥

तत्र कृष्णाग्रजाजगिरिजासु चतुर्दिशासु शेषेष्वष्टसु चतसृषुदिशासु वा रवीन्दिरयोर्द्विधापि चतसृषु अष्टासु वा दिशासु। अथवा राशिदिशासु राशिस्थानेषु वा मूर्तिपानां होमो भवतु। गुरोः स्वदिशि शिरःस्थाने च; मातृषु तु स्वस्वदिक्षु होमो भवतु।

मूलेन पक्वमचलाब्धिजयोर्जिनार्णे-
नान्येषु तेन जननीष्वितरेषु पूर्णाम्।
मूलेन कुर्युरखिलेष्वपि होमक्लृप्ति-
गुर्वीरितैव समिदादिषु चैव संख्या ॥ ९१॥

तत्र पक्वमचलाब्धिजयोर्मूलेनान्येषु जिनार्णेन च कुर्युः। जननीषु तेन जिनार्णेन इतरेषु मूलेन च पूर्णां कुर्युः। अखिलेष्वपि होमक्लृप्तिः होमप्रकारः समिदादिषु द्रव्यसंख्या च गुर्वीरितैव।

समिदाज्यहवींषि लाजराजीं-
श्चतुरास्ये सयवांस्तिलांश्च शालीन्।
सघृतान् निगमादिभिर्निजाङ्गै-
रथवा जुह्वतु दिक्षु मूलतोऽन्तः ।। ९२।।

रवौ पलाशार्कसमिद्घृतान्न-
लाजांस्तिलानक्षतसर्षपांश्च।
ससर्वधान्यान् सघृतान् स्वमूले-
नान्तर्बहिर्जुह्वतु धातृपूर्वैः ।। ९३।।

दिक्ष्वङ्गैरष्टहोमाश्चेत् प्रत्यूषादिभिरेव वा।
बीजवापोदितान्येव सर्वधान्यानि भास्वति ।। ९४।।

तन्त्रसमुच्चयोक्तान्येव द्रव्याणि मन्त्रांश्च पृथक् पृथगाह समिदित्यादि। चतुरास्येऽन्तर्मूलतः तत्र चतुसृषु दिक्षु निगमादिभिः अग्निमीळे, इषे त्वा, अग्न आयाहि, शंनो देवीरिति मन्त्रैर्वा निजाङ्गैर्हृदयशिरः शिखाकवचैर्वा समिदादिनवद्रव्याणि जुह्वतु। रवावन्तः स्वमूलेन बहिर्द्वादशहोमपक्षे धातृपूर्वैरष्टहोमपक्षेऽङ्गैः पूर्वादिचतुर्दिक्ष्वस्त्रैरग्निनिर्ऋतिवाय्वीशानकोणेषु हृदयशिखाकवचशिरोभिर्वा द्वारघटोक्तप्रत्यूषादिभिर्वा चतुर्होमपक्षे स्वस्वदिङ्मुखैः प्रत्यूषादिभिश्च पलाशसमिदादिदशद्रव्याणि जुह्वतु भास्वति सर्वधान्यानि बीजवापोदितान्येव।

धनदे समिदाज्यहविर्लाजतिलान् जुहुयुरथ च शालियवान्।
परितः शतमष्टयुतं मूलेन द्विगुणमन्तश्च ।। ९५।।

धनदे मूलेन परितः समिदादिसर्वद्रव्याण्यष्टयुतं शतमन्तर्द्विगुणं च जुहुयुः।

समिधः स्वर्णासनबिल्वखदिरजाः स्युर्दिशासु विदिशासु
साशोकशमीद्विजतरुरोहिणजा मध्यतस्तु पालाश्यः ।। ९६ ।।

तत्र दिशासु स्वर्णासनविल्व[1]खदिरजाः। स्वर्णं[2] (കൊന്ന) असनं (വേങ്ങ)। विदिशासु अशोकशमीद्विजतरुरोहिणजाश्च समिधः स्युः। मध्यतस्तु पालाश्यः स्युः।

सूक्तेन सर्पिः पुरुषस्य हुत्वा
समिद्घृतान्नं शतमष्टयुक्तम्।
सर्वेऽपि सिद्धार्थतिलांश्च कृष्णे
स्वपञ्चतत्त्वैर्जुहुयुः क्रमेण ।। ९७ ।।

कृष्णे सर्वेऽपि पुरुषस्य सूक्तेन सर्पिर्हुत्वा पलाशसमिद्घृतान्नं सिद्धार्थतिलाश्च अष्टयुक्तं शतं स्वपञ्चतत्त्वैः क्रमेण जुहुयुः।

मूलेन मध्ये समिदाज्यमन्नं
लाजांश्च योगादिभिरष्टदिक्षु
शालीन् ससिद्धार्थकसर्षपांश्च
वाण्यां तिलान् जुह्वतु च क्रमेण ।। ९८ ।।

वाण्यां मध्ये मूलेनाष्टदिक्षु पूजायामुक्ताभिर्योगादिभिः शक्तिभिः पलाशसमिदा-द्यष्टद्रव्याणि क्रमेण जुह्वतु।

वेदादिमन्त्रैस्समिदाज्यमन्नं
लाजान् यवान् शालितिलान् क्रमेण।

---

१. ‘खदिरजाः’ इत्येव मूलेऽपि। किन्तु ‘खादिराः’ इति पठनीयम्।
२. अनेन आरग्वधवृक्षो विवक्षितः।

दिशासु जुह्वत्वथ मूलतोऽन्त-
रङ्गैर्दिशास्वष्टसु चेद् रमायाम् ।। ९९ ।।

रमायामन्तर्मूलतश्चतसृषु दिशासु चेद् वेदादिमन्त्रैरष्टसु दिशासु चेदङ्गैश्च समिदादिसप्तद्रव्याणि जुह्वतु।

श्रीब्रह्मखदिरप्लक्षपिप्पलीवटमार्गजाः
शमीमय्यश्च समिधः प्रागाद्यासु यथाक्रमम् ।। १०० ।।

अष्टहोमपक्षे पूर्वाद्यष्टसु दिशासु यथाक्रमं श्रीब्रह्माद्या अष्ट समिधः स्युः।

पालाश्यो राशिकुण्डेषु होम्या द्वादशशक्तिभिः
श्रीवागीश्वर्यादिभिः स्युरिन्दिरायां यथाक्रमम् ।। १०१ ।।

इन्दिरायां द्वादशहोमपक्षे मेषादिषु राशिकुण्डेषु श्रीवागीश्वर्यादिभिर्द्वादशशक्तिभिः पलाशसमिधः आज्यादिषड्बीजद्रव्याणि च स्युः।

मूलेन दशाख्याभिः सकृदाज्यं मूलतोऽष्टशतमपि गौर्याम्।
हृल्लेखाद्यैः समिदाज्यहविस्तिलसर्षपांश्च तावज्जुहुयुः ।।
१०२ ।।

गौर्यां मूलेन देव्यादि दशाख्याभिश्च सकृदाज्यं हुत्वा पुनर्मूलतोऽष्टशतमप्याज्यं हुत्वा हृल्लेखाद्यैः पञ्चभिः समिदादिपञ्चद्रव्याणि च तावत् जुहुयुः।

स्वाख्याभिर्ज्येष्ठायां केष्ठेत्यृग्भिः स्वमूलतः समिधः।
मध्याशासु फलीकरणतिलान् सक्तूंश्च मूर्तिभिर्जुहुयुः ।।
१०३ ।।

ज्येष्ठायां ज्येष्ठाकलिपत्न्यादि स्वाख्याभिः केष्ठानर इत्याद्याभिश्च घृतं हुत्वा मध्याशासु मध्ये चतसृष्वाशासु च फलीकरणानि तिलान् सक्तूंश्च त्रीणि द्रव्याणि मूर्तिभिर्यथोक्तसंख्यं जुहुयुः।

ज्येष्ठायां मूर्तयस्तिस्रो भूर्लक्ष्म्यै भुव उग्रियै।
क्रमात्स्वः कालकर्णिन्यै द्विठान्ता द्रविणक्रमात् ।। १०४।।

मूर्तीराह – ज्येष्ठायामिति। भूर्लक्ष्म्यै भुवः श्रियः स्वः कालकर्णिन्यै एता द्विठान्ताः स्वाहान्ताः तिस्रो मूर्तयः स्युः।

शमीपलाशबिल्वानां स्युर्दिक्षु तिसृषु क्रमात्।
समिधस्त्र्यश्रकुण्डेषु गुरुकुण्डे पलाशजाः ।। १०५।।

तत्र तिसृषु दिक्षु त्र्यश्रकुण्डेषु शमीपलाशबिल्वानां समिधः स्युः। त्र्यश्रे गुरुकुण्डे पलाशजाश्च।

काल्यां मूलेनान्तर्ब्रह्मोक्तान्येव नवमसक्तूनि।
जुहुयात् द्रव्याणि गुरुर्दिक्षु निजाङ्गैश्च मूर्तिधराः ।। १०६।।

काल्यामन्तर्मूलेन गुरुर्दिक्ष्वष्टसु निजाङ्गैश्च मूर्तिधरा व्रीहिस्थान्येव गतसक्तूनि[1] ब्राह्माणि ब्रह्मण्युक्तानि समिदादीनि नव द्रव्याणि जुहुयात्।

मातृषु निजनिजकुण्डे समिदाज्यान्नानि सक्तुलाजांश्च।
शालीन् राजितिलानपि जुहुयुर्वीरे गुरुः परेष्वितरे ।। १०७।।

मातृषु वीरे वीरभद्रकुण्डे गुरुः परेष्वितरे मूर्तिधराश्च निजनिजकुण्डे समिदाज्यष्टद्रव्याणि स्वस्वमन्त्रैर्जुहुयुः।

वीरे बैल्व्यः समिधो ब्रह्मार्ककदम्बचलदलवटोत्थाः।
काष्मर्यमार्गजा च मातृष्वौदुम्बर्य इभवदने ।। १०८।।

वीरे वैल्व्यः मातृषु क्रमेण पलाशाद्याः इभवदने औदुम्बर्यः समिधः स्युः।

असिताङ्गभैरवादिभिरष्टसु दिक्षु स्वमूलतो मध्ये।

१. 'ब्रह्मोक्तान्येव' इति मूलपाठे दृश्यते। व्याख्यानुसारी पाठे मृग्यः।।

काल्युक्तद्रव्याणि तु दश जुहुयुः क्षेत्रपालेऽपि ।। १०९ ।।

क्षेत्रपालेऽसिताङ्गभैरवादिभिरष्टभिरष्टसु दिक्षु मध्ये स्वमूलतश्च काल्युक्तद्रव्यणि नव जुहुयुः।

मध्ये पलाशस्य चतुर्दिशासु
स्वस्वक्रमात् तोरणभूरुहाणाम्।
ब्रह्मादिषु स्युः समिधोऽथ यत्र
नोक्ताः पलाशस्य तु तत्र च स्युः ।। ११० ।।

ब्रह्मादिषु सर्वेषु पञ्चहोमपक्षे मध्ये पलाशस्य चतुर्दिशासु स्वस्वक्रमात् स्थितानां तोरणभूरुहाणां समिधः स्युः। यत्र तु समिधो नोक्तास्तत्रापि पलाशाः स्युः।

पलाशखदिराश्वत्थप्लक्षन्यग्रोधबिल्वजाः।
औदुम्बर्यः स काष्मर्यः सूर्यादिष्वष्ट दिक्षु तु ।। १११ ।।

सूर्यादिषु नवहोमपक्षे पलाशाद्यष्टसमिधोऽष्टदिक्षु मध्ये पालाश्यश्च।

तत्संपातेन स्पृशेदत्र बिम्बं
पादाद्याकं पादहृन्नाभिवक्त्रे।
पृष्ठे के देहे च यक्षेऽथ लक्ष्म्यां
पद्धस्ताङ्गुल्यास्यहृत्पृष्ठकेषु ।। ११२ ।।

अथ सकलेषु तत्तत्संपातेनात्र बिम्बे पादाद्याकं पादादिमूर्धान्तं स्वस्वहोममन्त्रेण स्पृशेत्। यक्षे वैश्रवणे पादादिसप्तस्थानेषु तत्तद्रव्यहोमानन्तरं तदा तदा क्रमेण स्पृशेत्। अथ लक्ष्म्यां पद्धस्ताङ्गुल्यादिषु पद्धस्ताङ्गुलिषु वदने कुक्षौ पृष्ठे शिरसि स्कन्धे कट्यां च सप्तस्थानेषु तत्तद्द्रव्यहोमानन्तरं तदा तदा गुरुर्मूलेन वा पद्ममुद्रया संपातं स्पृशेत्। तथा ‘रमाकल्पे’ -

"पद्धस्ताङ्गुलि वदनं कुक्षिं पृष्ठं शिरस्तथा।
स्कन्धं कटिं तथैकैकं हुत्वा हुत्वा स्पृशेत् क्रमात्।।
सम्पाताज्ययुताम्भोजमुद्रया साधकः स्वयम्।
मूलेन पक्वं पूर्णा च स्पर्शनं चात्र कीर्तितम्।।"

इति।

भूराद्यैर्जुहुयाद् घृतं दधिपयोमाध्वीः समस्तं गुरु-
र्मूलेन त्वखिलेषु मातृषु तु पञ्च स्वाणुभिर्जुह्वतु।
ज्येष्ठायां तु गुरुः पयोऽपि च घृतं मूलेन काल्यां स्वमू-
लांशैः पञ्चभिरंशविद् दधिमधुक्षीराज्यसर्वाणि च ।। ११३।।

पुनः शान्तिहोमार्थमत्रैव गुरुरखिलेषु तु देवेषु भूराद्यैश्चतुर्भिर्घृतं दधिपयोमाध्वीः मूलेन समस्तं चाष्टशो जुहुयात्। मातृषु तु पञ्चद्रव्याणि स्वाणुभिः स्वस्वमन्त्रः ते सर्वे जुह्वतु। ज्येष्ठायां तु गुरुः पयोऽपि घृतं च मूलेन जुहुयात्। काल्यामंशविद् ऐं स्वाहा क्लीं स्वाहा सौः स्वाहा ह्रीं स्वाहा ऐं क्लीं सौः ह्रीं भद्रकाल्यै नमः स्वाहा इति पञ्चभिः स्वमूलांशैर्दधिमधुक्षीराज्यानि सर्वाणि च जुहुयात्।

पन्नाभिहृच्छिरोदेहेष्वर्पयेत् तत्तदन्ततः।
स्रुवेणैवेह सम्पातं ज्येष्ठायां हृदि मूर्धनि ।। ११४।।

पुनः सर्वेषु तत्तद्धोमान्ततः स्रुवेणैव पन्नाभिहृच्छिरस्सु देहे च इह शान्तिहोमे सम्पातमर्पयेत्। ज्येष्ठायां हृदि मूर्धनि च।

पीठं स्वशक्त्या प्रणवेन वेधः-
शिलां जिनार्णेन मणींश्च सर्पिः।
हुत्वोक्तसंख्यं क्रमतः समर्प्य
सम्पातसर्पिस्त्वधिवासयेच्च ।। ११५।।

पुनः सर्वेषु स्वशक्त्या स्वस्वशक्तिबीजेन तन्त्रसमुच्चयोक्तसंख्यंसर्पिर्हुत्वा पीठं प्रणवेन हुत्वा वेधश्शिलां नपुंसकशिलां जिनार्णेन हुत्वा मणींश्च क्रमतः सम्पातसर्पिः समर्प्य स्वेधिवासयेत्। रत्नन्यासार्थं जिनार्णजनितसम्पातशेषं रक्षेच्च।

हुत्वा निजाभिर्नवशक्तिभिश्च
सर्वेषु संपातघृतं सुरक्षेत्।
सर्वे ततः स्विष्टकृदादि हुत्वा
होमं विधानेन समापयेयुः ।। ११६ ।।

पुनः सर्वेषु निजार्भिनवशक्तिभिराज्यं यथोक्तसंख्यं हुत्वा सम्पातघृतं सुरक्षेत् ततः सर्वे विधानेन स्विष्टकृदादि हुत्वा होमं समापयेयुः।

गुरुरथ च दुग्धसिद्धं निवेद्यमखिलेषु मूलमन्त्रेण।
इष्ट्वा निवेद्य हुत्वा विप्रानुपभोज्य किरतु बलिम् ।। ११७।।

अथ गुरुरखिलेषु मूलमन्त्रेणेष्ट्वा दुग्धसिद्धं पायसं निवेद्यं हुत्वा स्वकुण्डे पूजाहोमं कृत्वा विप्रानुपभोज्य बलिं किरतु। गुरुरित्यनेन अजकृष्णादिषु गोदोहनमप्यूह्यम्।

बलिश्रीकृष्णविधिषु वैष्णवोऽन्येषु शाम्भवः।
कार्यः स्वः स्वो बलिस्तु प्राङ्मातृषु स्वस्वसंनिधौ ।।११८।।

श्रीकृष्णविधिषु वैष्णवा विष्णूक्त एव बलिः कार्यः। अन्येषु शाम्भवः शिवोक्त एव। मातृषु तु स्वस्वसन्निधौ स्वस्वस्थाने प्राग्भागे स्वः स्वो बलिः कार्यः।

कुशगन्धाक्षतयुक्तं क्षैरेयं रक्तगन्धकुसुमयुतम्।
गौलं हारिद्रान्नं सर्वगन्धकुसुमान्वितं पिशितयुक्तम् ।। ११९ ।।

मातॄणां बल्यन्नं सर्वान्नं भवति वीरभद्रस्य।
फलपूपमिश्रितं स्याद् विघ्नस्य बलिक्रमो नित्यः ।। १२० ।।

मातॄणां क्रमेण बलिद्रव्यमाह – कुशगन्धेति। एकैकं पदमेकैकत्र योज्यम्। पिशितयुतमिति। पिशितार्थं मोदकेन प्रतिनिधिरेव प्राश्यः। बलिक्रमो नित्य इति भूतबलिवदित्यर्थः।

आचम्य नैवेद्यविसर्जनाद्यं
सर्वत्र निर्वर्त्य समुक्तरीत्या।
प्रसन्नपूजामपि संविधाय
प्रजप्य मन्त्रान् प्रकरोतु रक्षाम् ।। १२१ ।।

ततस्तन्त्रसमुच्चयोक्तश्लोकेन क्रियाशेषमाह – आचम्येति।

रत्नादि शयने न्यस्य धारणाभिर्विशोध्य च।
संपूज्य हुतमन्त्रेण सुधीराच्छाद्य रक्षतु ।। १२२ ।।

ततो रत्नान्यप्यधिवासयेदित्याह – रत्नानीति।

ततः प्रतिष्ठादिवसे स्नानाचामादिकृद् गुरुः।
प्रासादं परिशोध्यैतदात्मनः स्थापनं चरेत् ।। १२३ ।।

ततः प्रतिष्ठादिवसे विधेयं कर्माह – तत इति। एतदात्मनः प्रासादरूपस्य देवस्य स्थापनं चरेत्।

कृष्णेऽजे च गृहाष्टदिक्षु परिहोमं वालुकास्थण्डिले-
ष्वष्टार्णाक्षरपूर्णकुम्भयुतमादध्युर्नृसूक्तेन तु।
हुत्वाज्यं शरतत्त्वभास्वदहिवर्णैः स्वोक्तसंख्यं चतु-
र्द्रव्यं राजितिलान् घृतं च समवस्येयुर्हुतं मूर्तिपाः ।। १२४ ।।

एवं शौर्यजयोर्विधाय परिहोमांस्ताम्रकुम्भं परं

**तत्संपातघटोदकैः समभिपूर्याष्टार्णवर्णैः क्रमात्।
ऐकीभूतचितिं स्वमूलमनुना सङ्कल्प्य तस्मिन् विभुं
प्राच्यार्विष्ट्य नवांशुकेन करगुप्तं मण्डपान्तर्नयेत् ।। १२५।।**

ब्रह्मकृष्णायोः परिहोममाह – कृष्ण इति। मूर्तिपाः कृष्णे अजे गृहाष्टदिक्षु वालुकास्यण्डिलेषु वालुकाविक्षिप्तेषु स्थण्डिलेषु अष्टार्णाक्षरपूर्णकुम्भयुतं स्वस्वाष्टाक्षरवर्णैः पूरितैः कलशैर्युक्तं परिहोममादध्युः। नृसूक्तेन त्वाज्यं हुत्वा शरतत्त्वभास्वदहिवर्णैः पञ्चतत्त्वैर्द्वादशाक्षरेणाष्टाक्षरेण च सप्तभिर्मन्त्रैश्चतुर्द्रव्यं राजितिलान् घृतं च सप्तद्रव्याणि स्वोक्तसंख्यम् अष्टशतसंख्यं हुत्वा हुतं सभवस्येयुः। ततः किञ्चिद्भेदयुक्ताद्यपादतन्त्रसमुच्चयोक्तश्लोकेनैतच्छेषमाह – [1]कृष्णेऽजे च विधाय चेति।

**आचार्यो नववस्त्रधृग् विधिवदाचम्यालयान्तर्निष-
द्यात्मानं सकलं विभाव्य गणपं संपूज्य नान्दीमुखम्।
कृत्वा मूर्तिधरैः सहाचरितपुण्याहो वटे पीठमि-
ष्ट्वात्रास्थाप्य विधेः शिलां प्रणवतः प्रार्थ्याथ रत्नं न्यसेत् ।।
१२६।।**

अथ रत्नन्यासात् पूर्वं कर्तव्यं क्रियाकलापं संगृह्णाति – आचार्य इति। विधेः शिलां नपुंसकशिलां प्रणवत आस्थाप्य प्रार्थ्य अथ रत्नं न्यसेत्। प्रार्थनामन्त्रद्वयं पठति।

**"त्वमेव परमा शक्तिस्त्वमेवासनधारिका।
देवाज्ञया त्वया देवि स्थातव्यमिह सर्वदा।।
स्थितं चराचरं यस्यां रत्नानां निधिरव्ययः।
सा त्वं ब्रह्मशिलारूपा तिष्ठात्र धरणि? स्थिरा।।"**

१. अयं प्रतीको नमुद्रिते मूले दृष्टं शक्यः।

ज्येष्ठायां मणिधातुलोहमिह बीजान्तं कगौर्योस्तदा-
द्येतत्स्यान्मणिलोहधातु धनदक्षेत्रेशवाक्पूषसु।
मृद्गन्धं धनदेऽधिकं त्रिषु परेषु त्वौषधीबीजकं
बीजोपान्तमजोक्तमेव जननीष्वन्येषु रत्नं परम् ।। १२७।।

अथ रत्नन्यासक्रममाह – ज्येष्ठायामिति। ज्येष्ठायां मणिधातुलोहं बीजान्तं स्यात्। कगौर्योर्ब्रह्मोमयोः इह तदादि बीजादि एतन्मणिधातुलोहं स्यात्। धनदक्षेत्रेशवाक्पूषसु वैश्रवणक्षेत्रपालसरस्वतीसूर्येषु मणिलोहधातुतत्र धनदे मृद्गन्धमधिकं स्यात्। परेषु त्रिषु क्षेत्रेशवाक्पूषसु ओषधीबीजकमधिकम्। जननीष्वजोक्तं बीजोपान्तं यथा भवति तथा रत्नधातुबीजलोहक्रमादित्यर्थः। अन्येषु कृष्णश्रीभद्रकालीषु परं केवलं रत्नं वा। तत्र कृष्णश्रियोर्वैष्णवं वा, काल्यां वक्ष्यमाणं स्वीयं वेत्यर्थः।

ज्येष्ठायां कुलिशं मुक्ताशङ्खस्फटिकपुष्यकम्।
नीलं चैव प्रावलं चाब्जरागं चेन्द्रनीलकम् ।। १२८।।

मनःशिलां हरितालमञ्जनं श्यामसीसके।
सौराष्ट्रीं रोचनां चैव गैरिकं रसमेव च ।। १२९।।

सुवर्णं रजतं ताम्रमायसं त्रपुसीसके।
कासीसमारकूटं च हिरण्यं च यथाक्रमम् ।। १३०।।

व्रीहिप्रियङ्गुनिष्पावश्यामाकं वैणवं क्रमात्।
गोधूमं च तिलं चैव मुद्गं सर्षपमेव च ।। १३१।।

के यवव्रीहिनिष्पावप्रियङ्गुतिलमाषकान्।
नीवारांश्च तथा शालीन् सिद्धार्थे च यथाविधि ।। १३२।।

वज्रं मौक्तिकवैडूर्यं शंखं स्फटिकपुष्यकम्।
चन्द्रकान्तं चेन्द्रनीलं पद्मरागं च मध्यतः ।। १३३।।

मनश्शिलां हरीतालमञ्जनं श्यामसीसके।
सौराष्ट्रीं रोचनां चैव गैरिकं पारतं तथा ।। १३४।।

सुवर्णं रजतं ताम्रमायसं त्रपु सीसकम्।
सौवर्णं कच्छपं शङ्खं ब्रह्मस्थाने हिरण्यकम् ।। १३५।।

उत्तक्रमेण तानि द्रव्याणि पृथक् पृथगाह – ज्येष्ठायामित्यादिभिः। ज्येष्ठायां कुलिशादीनि नव रत्नानि, तत्र मनःशिलादीनि नव धातूनि, तत्र सुवर्णादीनि नव लोहानि, व्रीह्यादीनि नव बीजानि। पुनः के ब्रह्माणि यवादीनि नव बीजानि। तत्र वज्रादीनि नव रत्नानि। मध्यतः पद्मरागम्। अत्र सर्वत्र नवमं मध्य इत्यर्थः। तथा मनश्शिलादीनि नव धातूनि। तत्र सुवर्णादिलोह षट्कान्ते सौवर्णं सुवर्णमयं कच्छपं शङ्खं च ब्रह्मस्थाने मध्ये हिरण्यकं च स्यात्।

अष्टमं वैणवं गौर्यां महानीलं मणीष्वपि।
मध्येऽब्जरागमेवास्य बीजेषु त्वष्टबीजकम् ।। १३६।।

पुलकं विद्रुमं चापि साञ्जनं श्यामसीसकम्।
मनश्शिलां हरितालं गैरिकं पारतं तथा ।। १३७।।

हिरण्यं रजतं ताम्रमायसं त्रपु सीसकम्।
सुवर्णं तप्तहेमाढ्यमारकूटं त्विहाष्टमम् ।। १३८।।

शङ्खं चक्रं रुजां दण्डं खड्गं पाशं शरं तथा।
पिनाकमपि सौवर्णान्येतानि त्विह मध्यतः ।। १३९।।

पूर्वादिमध्यपर्यन्तं न्यासः सर्वेष्वपि स्मृतः।
ज्येष्ठायां मध्यतः स्वास्त्रमष्टलोह्येव वेष्यते ।। १४०।।

गौर्यां ब्रह्मोक्तबीजेष्वष्टमं वैणवम्। तत्र ब्रह्मोक्तमणीष्वप्यष्टमं महानीलं मध्येऽब्जरागमेव। बीजेषु बीजकं मध्ये त्वष्टबीजकं तत्र पुलकादीनि नव

धातूनि तत्र हिरण्यादीनि लोहानि तप्तहेमाढ्यं सुवर्णं सप्तमं सौवर्णादीनि शङ्खादीनि मध्यतश्च सर्वेष्वपि पूर्वादिमध्यपर्यन्तं क्रमादेव न्यासः। ज्येष्ठायां मध्यतः स्वास्त्रमष्टलोहि लोहाष्टकं वेष्यते।

वज्रं मरतकं यक्षे पद्मरागं प्रवालकम्।
मुक्ता पुष्यमहानीलेन्द्रनीलं सूर्यकान्तकम् ।। १४१।।

सुवर्णं रजतं ताम्रमायसं त्रपुसीसके।
आरकूटं च विदलं कांस्यं मध्यादितः क्रमात् ।। १४२।।

गन्धकं च रसं चैव हरितालं मनःशिलाम्।
सौराष्ट्रीं माक्षिकरसौ गैरिकं च रसेन्द्रकम् ।। १४३।।

नद्याश्चोभयतस्तीरान्नागवल्मीकगोष्ठकात्।
क्षेत्रादध्रदाच्च मृच्छैलाद् वेदिमध्याच्च सागरात् ।। १४४।।

चन्दनं कुङ्कुमं लोध्रं वङ्गं जातीं च वानरम्।
अङ्कोलं कटुकं वज्रं गन्धमेतच्च पूर्ववत् ।। १४५।।

यक्षे मध्यादितः क्रमाद् वज्रादीनि नव रत्नानि सुवर्णादीनि नव लोहानि गन्धकादीनि नव धातूनि नद्युभयतीरादिभ्यो गृहीता नव मृदाः चन्दनादीनि नव गन्धानि।

वज्रं चार्कमणिं नीलं महानीलं च मौक्तिकम्।
पुष्यगारुडवैदूर्यपद्मरागाश्च भास्वति ।। १४६।।

ताम्रायस्त्रपूरूप्याणि पित्तळं कांस्यसीसके।
देवलोहं सुवर्णं च मध्यान्तं पूर्ववन्न्यसेत् ।। १४७।।

तालं शिलां तोलिकां च माक्षिकं हेममाक्षिकम्।
गैरिकं गन्धकं चाभ्रं पारतं नवमं स्मृतम् ।। १४८।।

उशीरं जातिरक्ताख्यचन्दनागरुशारिबाः।
उत्पलं चन्दनं कुष्ठं शङ्खपुष्पीं यथाक्रमम् ।। १४९।।

व्रीहिगोधूमकतिलमाषमुद्गयवानपि।
श्यामाकान् शालिसिद्धार्थान् दिक्षु मध्ये च विन्यसेत् ।। १५०।।

भास्वति पूर्वादिमध्यान्तं वज्रादीनि नव रत्नानि। तत्र ताम्रादीनि नव लोहानि तालादीनि नव धातूनि उशीरादिनवौषध्यः व्रीह्यादिनवबीजानि विन्यसेत्।

सूर्यवत् क्षेत्रपे वाचि गौर्यां वा शैवमेव वा।
सूर्यादिषु चतुर्ष्वेषु श्रीशौर्योर्वा तु वैष्णवम् ।। १५१।।

क्षेत्रपे वाचि च सूर्यवद् विन्यसेत्। गौर्यां वा विकल्पेन सूर्यवत्। एषु सूर्यादिषु चतुर्षु। सूर्यक्षेत्रपसरस्वतीगौरीषु शैवमेव वा। श्रीशार्यो वैष्णवमेव वा। बीजोपान्तमजोक्तमेव।

वज्रं मातृषु मुक्तां च पुष्यरागेन्द्रनीलकम्।
स्फटिकं चाथ वैदूर्यं मरतकं नीलमेव च ।। १५२।।

मनःशिलां हरीतालं सौराष्ट्रीं विद्रुमं तथा।
गोरोचनां प्रवालं चाप्यञ्जनं माक्षिकं क्रमात् ।। १५३।।

शालीयवं सगोधूमं कङ्कुमाषतिलान् क्रमात्।
दिक्षु नीवारनिष्पावान् मध्येऽष्टावपि सर्वतः ।। १५४।।

सुवर्णं रजतं ताम्रमायसं त्रपु मध्यतः।
सौवर्णं वाहनं स्वं स्वमित्थं वा क्षेत्रपालके ।। १५५।।

रत्नानि मातृभिर्धातून् भैरवैर्लोकपालकैः।
बीजानीत्थं न्यसेत्काल्यां मध्ये लोहांश्च मूलतः ।। १५६।।

रत्नानि सूर्यवद् वाऽस्यां केवलान्येव विन्यसेत्।
कालीवद्वा क्षेत्रपाले मध्ये स्वं स्वं च वाहनम् ।। १५७।।

जननीष्वित्युक्तमाह – वज्रमिति। मातृषु वज्रादीन्यष्ट रत्नानि मनशिशलादीन्यष्ट धातूनि शाल्यादीन्यष्ट बीजानि। मध्येऽष्टावपि सर्वत इति – मध्ये एतत्रिकेऽपि अष्टकत्रयं च विन्यसेत्। अत्र लोहे दिक्षु सुवर्णादीनि चत्वारि मध्ये सौवर्णं स्वं स्वं वाहनं च क्षेत्रपालेपीति वा मातृवद्वा इत्यर्थः। काल्यां रत्नधातुबीजलोहसद्भावपक्षे मातृषूक्तानि रत्नानि मातृभिर्भैरवैः धातूनि लोकपालकैः बीजानि इत्थं न्यसेत्। मध्ये लोहांश्च मूलतो न्यसेत्।

अस्यां काल्यां सूर्यवद्वा रत्नानि केवलान्येव विन्यसेत्। क्षेत्रपाले कालीवद्वा। तत्र मध्ये तु स्वं स्वं वाहनं च।

वज्रं मौक्तिकवैदूर्यं स्फटिकं पुष्यरागकम्।
इन्द्रनीलं प्रवालं च शङ्खं कृष्णेऽब्जरागकम् ।। १५८।।

कृष्णे केवलरत्नपक्षे वज्रादीनि नव रत्नानि।

वज्रं मुक्ताफलं लक्ष्म्यां वैदूर्यं नीलमेव च।
पद्मरागं प्रवालं च पुष्यं मरतकं क्रमात् ।। १५९।।

लक्ष्म्यां वज्रमुक्ताफलादीन्यष्ट रत्नानि। यत्र मध्ये नोक्तं तव सर्वाणि मध्ये विन्यसेत्। लक्ष्म्यां तु मध्ये हिरण्मयं कूर्मं वृषं पृथिवीं च।

मध्ये सर्वाणि विन्यस्येद् यत्र मध्ये न चोदितम्।
लक्ष्म्यां हिरण्मयं कूर्मं वृषं च पृथिवीमपि ।। १६०।।

दिक्पाणवो दिक्षु रवाविभार्णवर्णास्तु कृष्णे निजमूलवर्णाः।
स्युरग्रजायामितरेषु मूलं मध्येऽपि सर्वेषु हरौ त्विनार्णः ।। १६१।।

एतेषां न्यासमन्त्रानाह दिक्पाणव इति। रवौ दिक्षु दिक्पाणवः दिक्पालमन्त्राः। कृष्णे दिक्षु इमार्णवर्णाः अष्टाक्षरमन्त्रस्य वर्णाः। अग्रजायां निजमूलवर्णाश्च स्युः। इतरेषु मूलमेव। सर्वेष्वपि मध्ये मूलं हरौ तु कृष्णे इनार्णः, द्वादशाक्षरमन्त्रः ।

पुनश्चतुर्दिक्षु मध्ये ज्येष्ठायां कनकं क्रमात्।
पञ्चशक्त्यणुभिर्न्यस्यदस्यां रत्नानि हेम वा ।। १६२।।

ओं हौं नमः सर्वलोकहृदयायै स्वाहा ।। १।।
ओं हृं नमः आत्मतेजसे स्वाहा ।। २।।
ओं हूं नमः धर्मतेजसे स्वाहा ।। ३।।
ओं क्ष्लूं नमः सर्वहासायै स्वाहा ।। ४।।
ओं कं नमः परमेशायै स्वाहा ।। ५।।

ज्येष्ठायां पुनश्चतुर्दिङ्मध्ये चतसृषु दिक्षु मध्ये च पञ्चशक्त्यणुभिः क्रमात् कनकं न्यस्येत्। अस्यां रत्नानि (वा)। पञ्चशक्तिमन्त्रान् लिखति – हौं नम इत्यादि।

इति हुतमनुनाभिमृशेत् प्रणवेनावाह्यार्चयेदथ च पीठम्।
स्थापितपीठे शक्त्याऽऽवाह्य यजेदिह च पीठमथ रक्षेत् ।। १६३।।

हुतमनुना होमोक्तमन्त्रेणाभिमृशेत् स्पृशेत्। पुनः प्रणवेनावाह्यार्चयेत्। अथ स्थापनीयं पीठमर्चयेच्च। पुनः स्थापितपीठे शक्त्यावाह्य यजेत्। इह च प्रतिष्ठार्थं पीठं यजेच्च। अथ रक्षेच्च।

बिम्बे तत्परिकुम्भसेचनकृदिष्ट्वा कर्मविन्मण्डला-
वध्युद्वासनकर्करीकलशराण् निद्राघटोद्धारणम्।
शेषोद्वासनमङ्गकर्म च चरेन्नीराजनार्घ्यार्पणो-
त्तिष्ठोत्थापनयापनानि परिगत्या स्वालयासादनम् ।। १६४।।

अथ बिम्बानयनकर्मक्रममाह – बिम्ब इति। कर्मवित् तन्त्रसमुच्चयोक्तकर्मज्ञो गुरुः बिम्बे तत्परिकुम्भसेचनकृत् परिकुम्भशब्देन परिहोमवतोः परिहोमकलशसेचनं सर्वत्र विद्येश्वरकलशसेचनं चोच्यते। अन्येषु विद्येश्वरकलशसेचनमेव तत् कृत्वा बिम्बे मण्डले चेष्ट्वा मण्डलावध्युद्वासनकर्करीकलशराण्निद्राघटोद्धारणं तोरणादिमण्डलपर्यन्तस्योद्वासनं कर्कर्याः कुम्भेशस्य निद्राघटस्य च मूर्तिपरुद्धारणं पुनर्मङ्गलाङ्कुरादिशय्यापर्यन्तस्य शेषस्वोद्वासनं पुनः अङ्गकर्म बिम्बे लयाङ्गकरणं पुनर्नीराजनं अर्घ्यार्पणमुत्तिष्ठब्रह्मण इत्युत्थापनं यापनं प्रादक्षिण्येन स्वस्वप्रासादासादनं चाचरेत्।

नीराजनं प्राग्वर्धन्या धाराथार्घ्यकरो गुरुः।
बिम्बं निद्राघटः कुम्भेश्वरः कर्तेत्ययं क्रमः ।। १६५।।

गमने क्रममाह – नीराजनमिति। प्राङ्नीराजनं तद्यापनमित्यर्थः। पुनर्वर्धन्या धारा तत्पातनम्। अथार्घ्यकरो गुरुः गच्छेत् पुनर्बिम्बं तत्प्रापणं पुनर्निद्राघटः तद्गमनं पुनः कुम्भेशस्तद्गमनं पुनः कर्ता च गच्छेत्। अयं क्रमः स्यात्।

द्वार्यर्घ्यार्पणमन्तरास्पदपराग् भद्रासने स्थापनं
सद्योऽर्घ्यार्पणवर्धनीजलवृती तत्रास्य विघ्नार्चनम्।
कुर्वीताथ विधानवित् परदशामन्त्राभिवाहान् क्रमाद्
दानं कालविधापनं तदनु नीराज्य प्रतिष्ठापनम् ।। १६६।।

पुनस्तत्क्रियाशेषं सङ्गृह्णाति – द्वारीति। द्वारदेशे स्थित्वार्घ्यार्पणं पुनरन्तर्नीत्वास्पदपराग्भागे प्रतिष्ठास्थानस्य पृष्ठभागे भद्रासने स्थापनं सद्यस्तदानीमेवार्घ्यार्पणवर्धनीजलवृती अर्घ्यार्पणं वर्धनीजलेनावरणं च पुनस्तत्रास्य उपविश्य विघ्नार्चनं गणपतिपूजनं पुनः परदशामन्त्राभिवाहान् परावाहनमवस्थावाहनं च मन्त्रावाहनं च। पुनर्ब्राह्मणेभ्यो दानं कालविधापनं मुहूर्तदानेन तत्परिग्रहं च तदनु नीराज्य प्रतिष्ठापनं च विधानविद् गुरुः कुर्वीत।

प्रणवो मूलरुद्धोऽत्र स्यात् परावाहने मनुः।
तद्वर्णरुद्धप्रणवान् वर्णस्थानेषु विन्यसेत् ।। १६७।।

परावाहनादिकं विवृणोति – प्रणव इति। अत्र परावाहने मूलरुद्धः प्रणवो मनुः। तदा मूलवर्णस्थानेषु तद्वर्णरुद्धप्रणवान् मूलाक्षरपुटितप्रणवान् विन्यसेत्।

मूर्तयः स्युर्मूलरुद्ध अवस्थावाहनाणुषु।
पञ्चभिर्व्यार्पयेद् यद्वाऽथान्तिमौ तु हृदि न्यसेत् ।। १६८।।

अवस्थावाहनाणुषु मूलमन्त्ररुद्धा स्वस्वपञ्चमूर्तयः स्युः। तन्न्यासे पञ्चभिरपि व्यापयेत्। यद्वा अथ त्रिभिर्व्याप्या अन्तिमौ तु मन्त्रौ हृदि न्यसेत्।

गायत्री स्वमनुश्च के ध्रुव इने वाक्क्षेत्रपालार्थदे
मूलं तारनिरुद्धमेतदगजायां पञ्च तत्त्वानि च।
कृष्णे वैष्णवसूक्तमूलमपरं लक्ष्म्यां प्रतिष्ठामनुः
काल्यामों तु ययान्ततोऽग्रभुवि मूलं स्थापयाम्यन्ततः ।।
१६९।।

प्रतिष्ठामन्त्रं क्रमेणाह – गायत्रीति। के ब्रह्मणि गायत्री स्वमूलमनुश्च प्रतिष्टामनुः स्यात्। इने ध्रुवः प्रणव वाक्क्षेत्रपालार्थदे सरस्वतीक्षेत्रपालवैश्रवणेषु तारनिरुद्धं मूलम्। अगजायां गौर्यामेतत् तारपुटितमूलं पञ्च तत्त्वानि च कृष्णे वैष्णवसूक्तं मूलं लक्ष्म्यामपरं श्रीसूक्तं मूलं च काल्यां यया विश्वमिति मन्त्रान्तत ओं इति, अग्रभुवि ज्येष्ठायाम् ओं स्थापयामिति मन्त्रान्ततो मूलं च मातृषु लग्ने स्वबीजमन्त्रैस्तु स्थापयेत्। 'प्रतिमाः क्रमादि'ति सिद्धान्तसारोक्तत्वात् स्वस्वबीजमन्त्रा एव प्रतिष्ठामनुरिति द्रष्टव्यम्।

"यया विश्वमिदं व्याप्तं शिववच्छिवमायया।
सा त्वं नारायणी देवी स्थातव्यमिह सर्वदा।।"

“ओं स्थापयामि कलिपत्नीं सर्वसिद्धिप्रदायिनीम्।
पद्मजापूर्वजां देवीमाद्याममृतसम्भवाम्।।”

तारोपचारमूलानि त्रिः प्रतिष्ठामनुः सकृत्।
मूलरुद्धेषुतत्त्वानि मूलमोमिति तत्क्रमः ।। १७०।।

काल्यां ज्येष्ठायां च मन्त्रे पठति – ययेत्यादि। प्रतिष्ठामन्त्रे विशेषयोजनक्रममाह – तारोपचारेति तारोपचारे मूलानि त्रिः त्रिकृत्वः उक्तः प्रतिष्ठामनुः सकृद्। पुनर्मूलपुटितानि पञ्चतत्त्वानि मूलमोमिति च पठेत्। इति तत्क्रमः स्यात्।

कुर्वीत ध्रुवजापविश्वत उपस्थानाष्टबन्धस्वम-
न्त्रावाहान् कलशेशसुप्तिकलशासेकौ सजीवक्रियाम्।
स्थूलस्तुत्यभिवाहपूर्ववदुपस्थानस्वमन्त्राभिवा-
हेज्यापायसतोषणानि पुनरङ्गन्यासनीराजनम् ।। १७१।।

अथ तच्छेषं कर्म सूत्रयति – कुर्वीतेति। ध्रुवजापविश्वत उपस्थानाष्टबन्धस्वमन्त्रवाहान् ध्रुवसूक्तजापं विश्वतश्चक्षुरित्युपस्थानमष्टबन्धनिक्षेपं स्वमन्त्रावाहनं च क्रमात् कुर्वीत। कलशेशसुप्तिकलशासेकौ कुम्भेशाभिषेकं निद्राकलशाभिषेकं च। पुनः सजीवक्रियां जीवावाहनादिकं स्थूलस्तुत्यभिवाहपूर्वदुपस्थानस्वमन्त्राभिवाहेज्यापायसतोषणानि स्थूलावाहनं स्तोत्रावाहनं पूर्ववद्विश्वतश्चक्षुरित्याद्युपस्थानं स्वमन्त्रावाहनं पूजां पायसनिवेदनं प्रसन्नपूजां पुनरङ्गन्यासं नीराजनं च कुर्वीत।

स्वाङ्गं स्वमूलं सखषोत्कहंसं
हृद्येव देहे दशतारकांश्च।
न्यस्येदुपस्थानविधेः पुरस्तात्
सूर्ये प्रतिष्ठासि वदेद् रमायाम् ।। १७२।।

सूर्ये विशेषमाह – स्वाङ्गमिति। सूर्ये उपस्थानविधेः। पुरस्तात् स्वाङ्गं स्वमूलं सखषोक्तहंसं खषोत्कमन्त्रमजपां च हृदि न्यस्येत्। देहे दशतारकां दशप्रणवगायत्रीं च न्यसेत्। रमायामुपस्थानकाले प्रतिष्ठासि प्रतिष्ठेत्यादिमन्त्रं च वदेत्।

पीठार्चे निजशक्तिमूलमहिते कृत्वाऽम्वराद्युज्ज्वले
विद्वांस्तद्विवरे सहेमासिकतापूर्णेऽथ शुद्धार्चितम्।
संपातार्जितमष्टबन्धमपि कृत्वा क्लृप्तनीराजनो
बध्वा मन्त्र्यमुनाचरेद् ध्रुवजपोमामेलनाङ्गादि च ।। १७३।।

सूत्रितानि कर्माणि विवृण्वन्नष्टबन्धविधानमाह – पीठार्थे इति। प्रकृतिपुरुषयोर्विभागं विद्वान् निजशक्तिमूलमहिते निजया शक्त्या निजेन मूलेन च पूजिते पीठार्चे अंबराद्युज्ज्वले वस्त्रमाल्यादिभिरलङ्कृते कृत्वा तद्विवरे नालविवरे सहेमसिकताभिः पूर्णे सति, अथाष्टबन्धं शुद्धार्चितं शोषणादिभिः शोधितं नवशक्तिभिरर्चितं च संपातार्जितं संपातेन संस्पृष्टं च कृत्वा क्लृप्तनीराजनो भूत्वा मन्त्री अष्टबन्धस्थापनमन्त्रज्ञोऽमुनाष्टबन्धेन बध्वा घ्रुवजपोमामेलनाङ्गादि ध्रुवसूक्तजपं प्रणवेनामेलनमङ्गादीनि च चरेत्।

नीराज्य तारादियुतौस्त्रितत्त्वै-
रथाभिषिञ्चेत् कलशेश्वरेण।
व्यापय्य तारेण सुधीस्त्रितत्वा-
दिन्यासकृत् तं कुसुमैर्धिनोतु ।। १७४।।

नीराज्य तारादियुतैरशेष-
तत्त्वैस्तु निद्राकलशेन बिम्बम्।
मूलावसानैरभिषिच्य चोमा
व्यापय्य तत्वाद्यपि विन्यसेच्च ।। १७५।।

अथ प्रणवोपचारादियुतस्त्रितत्त्वैः कुम्भेशाभिषेकं कुर्यादित्याह – नीराज्येति। तारोपचारादियुतैर्मूलावसानैरशेषैस्तत्त्वैर्निद्राकलशेनाभिषिच्य प्रणवेन व्यापय्य पञ्चतत्त्वन्यासादि कुर्यादित्याह – पुनर्नीराज्येति।

स्वर्णं न्यस्य तु बिम्बकेऽर्णकमलं हृद्यात्महृत्स्थेऽणुभि-
र्जीवं त्र्यन्यतमैर्विभाव्य शरतत्त्वैः शङ्खके श्वासतः।
आधायास्य हृदङ्करन्ध्रसिरया प्रापय्य नीत्वा परं
प्रत्यावर्त्य तदङ्गजातमनुभिः स्वैर्न्यस्य मन्त्र्यर्हतु ।। १७६।।

ताररुद्धेन मूलेन स्थूलावाहनमाचरेत्।
तेन व्याप्य षडध्वादिन्यासपुष्पाञ्जलिं चरेत् ।। १७७।।

कृष्णे स्याद् वैष्णवं स्तोत्रं काल्यामुक्तं ययेत्यदः।
ज्येष्ठायामृग्यजुरिति तथान्येष्वपि मृग्यताम् ।। १७८।।

"ऋग्यजुस्सामरूपाय स्थित्युत्पत्तिविनाशिने।
देव्योऽयं स्थापयामीह कलिपत्नि! कलिप्रिये!।।"

"यस्याः सिंहा रथे युक्ता व्याघ्री चाप्यनुगामिनी।
तामिमां पुण्डरीकाक्षीं ज्येष्ठीं देवीमावाहयामि"।।

पूर्ववद् विश्वतश्चक्षुरित्युपस्थाय मन्त्रवित्।
लोकानुग्रहहेत्वर्थमिति चाप्युपतिष्ठताम् ।। १७९।।

गुरूपदेशग्राह्यत्वाज्जीवावाहनविधिं तिरोहितपदैराह – स्वर्णमिति। स्थूलावाहनादिकमाह – ताररुद्धेनेति। स्तोत्रावाहनमन्त्रमाह – कृष्ण इति। ज्येष्ठायाः स्तोत्रमन्त्रं पठति – ओमृग्यजुरित्यादि। उपस्थानमन्त्रमाह – पूर्ववदिति।

पीठेज्यावाहनसकलनार्घ्यादि साङ्गावृतीज्या-
नैवेद्यान्नार्पणहुतपरीवारक्लृप्त्यर्थनानि।

इज्याशेषस्वमनुकरविन्याससम्मेलनानि
व्याप्तिं रक्षां चरतु च ततो द्वारमावृत्य रक्षेत् ॥ १८० ॥

अथ पूर्वोक्तशेषं कर्म सूत्रयति – पीठेज्येति। पीठपूजामावाहनं सकलीकरणमर्घ्यादिदानमङ्गपरिवारैः सह पूजनं निवेदनं पूजाहोमं परिवारकल्पनं प्रार्थनं पूजाशेषं स्वमन्त्रकरविन्यासं चिच्चैत्यसंमेलनं तेजोव्याप्तिचिन्तनं रक्षां च क्रमाच्चरतु। ततो द्वारमावृत्य रक्षेच्च।

कल्पनं परिवाराणामुत्सवेन क्रमेण तु।
तदा सकृद् बलिं दद्याद्यावदित्यर्थनं ततः ॥ १८१ ॥

सूत्रितानि कर्माणि विवृण्वन् परिवारकल्पनमाह – कल्पनं परिवाराणामिति। औत्सवेन उत्सवेन वक्ष्यमाणेन क्रमेण परिवाराणां कल्पनं स्यात्। तदा सकृद् बलिं तेषां दद्यात्। ततो यावदत्रेत्यादिनाऽर्थना च स्यात्। तन्मन्त्रं पठति – यावदत्रेति।

"यावदत्र जगन्नाथो बिम्बमाश्रित्य तिष्ठति।
तावदत्रैव रक्षार्थं यूयं तिष्ठत सर्वदा॥"
स्वहस्ते मण्डलं ध्यात्वा तत्र मन्त्रमयं विभुम्।
विभाव्य बिम्बमूर्ध्न्येतत् न्यस्येत्स्वोक्तमनून् जपेत् ॥ १८२ ॥

पुनः स्वस्वहस्ते स्वस्वमण्डलं ध्यात्वा तत्र मन्त्रमयं देवं विभाव्य एतद्धस्तं बिम्बमूर्ध्नि न्यस्येत्। स्वोक्तमन्त्रं जपेच्च।

द्विद्येकोद्भिदुरेषुतत्त्वमनुसंव्याप्त्यात्र चिन्मन्त्रबि-
म्बार्च्चाविष्टरपीठिकायतनसंयोगं विभाव्य क्रमात्।
ब्रह्माध्वेद्धचिताऽऽदिनोदवपरिव्याप्त्याऽभिपूर्याखिलं
काण्डं तत् परिकल्पयेदथ महासालात्मनाऽवस्थितम् ॥ १८३ ॥

चिच्चैत्यसंमेलनप्रदर्शनाय तन्त्रसमुच्चयोक्तश्लोकमेवाह – द्विद्येकेति।

ततः कृत्वा लयाङ्गादि रक्षां कृत्वा निधाय तु।
दीपमब्गान्धपुष्पादि द्वारं बध्नन् वहिर्व्रजेत् ।। १८४।।

ततो लयाङ्गादि कृत्वा रक्षां च कृत्वा दीपमब्गन्धपुष्पादि च निधाय द्वारं बध्नन् वहिः व्रजेत्।

नोद्घाटयेद् द्वारमहस्त्रयेऽत्र
कृत्वाऽग्रतः स्थण्डिलमादधीत।
नित्यार्चनं स्वार्हहुतादियुक्तं
संस्नाप्य तुर्येह्नि यजेच्च बिम्बे ।। १८५।।

पुनस्तच्छेषत्वेन तन्त्रसमुच्चयश्लोकमाह – नोद्घाटयोदिति।

तत्रैव त्रिदिनेऽग्रिमादिबलिपीठानां दिशाहोमव-
न्मातृणां सहुतं तु वा निजपदे शेषाशिनः स्वास्पदे।
कार्यं स्थापनमग्रिमोरुबलिपीठस्याधिवासादिकं
सर्वं 'तन्त्रसमुच्चये' निगदितं तत् कर्म केतोरपि ।। १८६।।

पुनश्चतुर्थदिवसादर्वाक्तनं कर्माह – तत्रैवेति। तत्रैव त्रिदिने अग्रिमादिः बलिपीठानामिन्द्रादिदिक्पालबलिपीठानां दिशाहोमवद् दिशाहोमसहितं यथा भवति तथा निजनिजपदे स्थापनं कार्यम्। मातृणां च तथा कार्यम्। शेषाशिनो निर्माल्यभोक्तुः सहुतं वाऽन्यथा वा सास्पदं पीठेन सह स्थापनं कार्यम्। पुनरग्रिमोरुबलिपीठस्याग्रतो महाबलिपीठस्य केतोरप्यधिवासादिकम् अधिवासादिसहितं स्थापनं कार्यम्। तत् सर्वं कर्म तन्त्रसमुच्चये निगदितमेव स्यात्।

इति शेषसमुच्चये द्वितीयः पटलः।।